

Robert Nozick:

Anarki, stat och utopi

En tänkbar tolkning av Robert Nozicks bok *Anarki, stat och utopi* (Ratio, Stockholm 1986, 394 s) är att de flesta av världens stater, i såväl väst som öst, är illegitima. Budskapet är enkelt; utifrån en teori om individuella rättigheter följer enligt Nozick att en stat kan motiveras, men endast en minimal sådan – en stat som i stort sett handhar rättsväsende och yttre försvar. Varje verksamhet som kan innebära en omfördelning av välfärd måste också kränka av naturrätten givna individuella rättigheter. Omfördelande beskattning jämförs med tvångsarbete. Boken publicerades ursprungligen 1974 men forelligger först nu i svensk översättning. Den har rönt stor internationell uppmärksamhet men budskapet är naturligtvis kontroversiellt. I det följande tar jag upp några kritiska punkter.

Nozick kommer till sina slutsatser genom att formulera mer eller mindre explicita krav som bör ställas på en stat och härleder konsekvenserna. En första utgångspunkt är att statens rättigheter är de (sammantagna) rättigheter som de enskilda individerna har och inget annat. Individuella rättigheter definieras primärt av naturrätten men bilden kompletteras ef-

terhand som analysen fortskrider. En andra utgångspunkt för Nozick är en definition av rättvisa; ett tillstånd eller en välfärdsfördelning är enligt Nozick rättvis om den dels uppkommit ur en tidigare rättvis fördelning, dels själva övergången sker på ett sätt som varje berörd individ frivilligt inlåter sig i – exempelvis frivilligt byte av varor (såsom marknadstransaktioner). En fullständig definition av rättvisa kräver dessutom att en "första" (rättvis) fördelning anges. Återigen utgår Nozick från ett naturtillstånd, där varje individ fritt kan skörda frukterna av det egna arbetet och förvärva egendom som ingen tidigare har ställt anspråk på.

Individens rättigheter

Naturtillståndet, individuella rättigheter och processrättvisa leder Nozick till den minimala staten. I första delen av boken visar Nozick att den minimala staten inte kränker några individuella rättigheter samtidigt som den är bättre för alla individer än det bästa tänkbara anarkistiska tillståndet. I det följande hävdar Nozick att varje stat med större omfattning än den minimala med nödvändighet måste kränka några individuella rättigheter. Speciellt gäller detta en stat som tar på sig uppgiften att t ex via skattesystemet omfördela välfärd.

Den minimala staten, "nattväktarstaten", motiveras i två steg. Nozick utgår från det anarkistiska tillståndet, där varje individ själv och efter bästa förmåga får hävda sina rättigheter. Nozick menar att i en dylik situation kommer de privata skyddssammanslutningar automatiskt att växa fram. Dessa försvarar sina medlemmar mot yttre våld, kräver gottgörelse för medlemmarna då så anses befogat och löser interna konflikter medlemmarna emellan.

Primärt växer ett antal olika skyddssammanslutningar fram som konkurrerar med varandra om kunderna och Nozick tänker sig att det finns stordriftsfördelar i verksamheten, vilka resulterar i att de flesta skyddssammanslutningar konkurreras bort och en dominerande återstår. Denna kallar Nozick för den ultraminimala staten; inga omfördelningar av inkom-

ter sker och den omfattar ej säkert alla individer. Den något större staten – den minimala staten – omfattar alla individer och viss omfördelning måste ske då skyddstjänsterna omfattar alla medan alla inte kan bidra till verksamheten i lika utsträckning. Inte utan visst besvär tar sig Nozick från den ultraminimala till den minimala staten.

Det mest avgörande för Nozicks drastiska slutsatser är hans rättighetsteori. En individ har oinskränkt rätt till rättvist förvärvat egendom; han får ge bort den utan att skattemyndigheterna har med saken att göra och han har rätt att behålla hela produkten av sitt arbete – allt annat kränker individens rättigheter. Undantag är beskattning nödvändig för att finansiera ett fungerande rättsväsende. Gränsen för individens rättigheter går där de kommer i konflikt med någon annan individs rättigheter. Det är exempelvis varje individs rätt att leva fredat, vilket naturligtvis också innebär att en knivägare inte får använda sitt vapen för att skada någon annan individ.

Detta förefaller att vara rimliga krav på rättigheter. Men de individuella rättigheterna innebär samtidigt att ingen individ under några som helst omständigheter kan kräva något positivt av en annan individ. För att ta ett extremt exempel, antag att ett barn blir föräldralöst och för sin överlevnad är beroende av vuxna individers stöd. I Nozicks värld kommer inte barnet att överleva med mindre än någon/några frivilligt tar på sig att bidra till försörjningen. Många skulle nog anse att den snäva definitionen av individuella rättigheter borde kompletteras med något kollektivt element; en individ kan åtminstone under vissa förhållanden ställa krav på en annan individ eller på kollektivet av individer. Med en dylik förändring av den grundläggande rättighetsstrukturen i Nozicks version fås med Nozicks egen analys legitima stater vars omfattning överstiger den minimala stat som Nozick förespråkar.

Statens rättigheter

Statens rättigheter är inte några andra än de som de enskilda individerna har. Men

detta utesluter ju inte att en individ kan ställa krav på andra individer och även i Nozicks teori för individuella rättigheter är det fallet; en individ kan kräva av andra individer att de inte bestäl, inte mördar eller på annat sätt ofredar honom. Finns det överhuvudtaget några självklara och entydiga gränser för vad individuella rättigheter bör omfatta? Detta är en helt avgörande frågeställning då Nozicks arbete skall utvärderas, eftersom den legitima staten är direkt beroende av svaret på frågan.

Det visar sig också i Nozicks analys, särskilt då på de 50 sidor som behövs för att ta steget från den ultraminimala till den minimala staten, att individuella rättigheter behandlas som ett relativt begrepp, ett begrepp som Nozick knådar och formar så att det till slut passar precis in i det resultat han kommer fram till. Följer vi Nozicks ansats för att legitimera staten, dock med den skillnaden att individuella rättigheter omfattar mer krav på andra individer än de som Nozick ställer, finner vi säkert en stat större än den minimala. Att bestämma sig för etiskt försvarbara individuella rättigheter blir då ett problem som i viss mening är ekvivalent med att bestämma vilka fördelningshänsyn en social välfärdsfunktion bör ta. Nozick kommer knappast undan detta klassiska problem genom att enbart hänvisa till naturrätten. Det är bekant att naturrättsbegreppet ger utrymme för många tolkningar. Den som är intresserad av några grymheter som försvarats med naturrätten kan exempelvis läsa Jan Hjärpes artikel "Naturrätt enligt islam" (SDS 1986-04-03).

I Nozicks analys finns en möjlighet att en stat av idag legitimt (och under en begränsad tid?) kan vara större än den minimala. Om den initiala fördelningen av resurser (i naturtillståndet) inte var rättvis eller om orättvisor har begåtts i processen som lett fram till den existerande välfärdsfördelningen så har staten en korrigerande uppgift. Nozick har inte någon exakt uppfattning om dessa "historiska" orättvisor men antyder i en not 5 procent som en övre gräns. Man kan ju spekulera i om detta kan vara ett relevant mått även vid en jämförelse mellan i- och u-länder.

Det är naturligtvis omöjligt att med Nozicks processrättsliga avgöra om en nu existerande välfärdsfördelning är rättvis eller ej; hur skulle man kunna kontrollera om rättvisa i förvärv eller rättvisa i överföring sedan historisk tid föreligger? Nozick menar inte att detta faktiskt skall ske utan hans process är närmast ett tankeexperiment för att utröna vilken verksamhet staten bör bedriva. Men detta visar ju bara att Nozick inte har mycket att säga om dagens samhälle; det är ju tänkbart att det krävs mycket stora ingrepp för att återställa rättvisan som ju enligt Nozick kan resultera i vilken fördelning av välfärd som helst. Eller är det rent av så att slumpen har ordnat så att alla stater av idag har en rättvis välfärdsfördelning? Processrättsliga förefaller att vara ett meningslöst begrepp om man inte känner historien.

Den minimala staten – en utopi

I del två av boken ägnar Nozick stor möda åt att kritisera andra rättvisepprinciper än den han själv förespråkar. Den välfärdsteori (Bergson-Samuelson) som är en viktig del av nationalekonomin utdöms som ett konstant kränkande av individuella rättigheter.

En del av kritiken ligger i att sociala välfärdsfunktioner tar som argument fördelningar över sluttillstånd i stället för någon form av initial fördelning. Om ett antal individer har exakt lika mycket pengar, och detta anses rättvist, och dessa individer frivilligt väljer att delta i ett lotteri så måste även den av lotteriet resulterande fördelningen anses rättvis oberoende av hur den ser ut. Sluttillståndet måste bedömas med hänsyn till hur det har uppkommit. Nu är det bara så att sociala preferenser, exempelvis i form av sociala välfärdsfunktioner, med fördel appliceras på initiala fördelningar. Om inkomst beskattas är det ju valmängden – den initiala fördelningen – och inte slutanvändningen som är föremål för beskattning. Nozicks kritik är ofta men inte alltid obefogad i detta sammanhang.

En annan del av Nozicks kritik av välfärdsteorin går ut på att även om sociala välfärdsfunktioner appliceras på initiala

fördelningar kan de innebära omfördelningar som kränker individuella rättigheter. Med tanke på hur relativa dessa rättigheter ändå är, även i Nozicks egen tappning, förefaller inte kritiken särskilt relevant.

Nozick menar även att processrättvisa täcker alla fördelningssituationer. Det orimliga i detta belyses av ett elementärt exempel från ekonomisk teori. Antag att avtagande skalavkastning föreligger i en produktionsprocess med två faktorer och homogen produktionsfunktion. Det är då välkänt att om faktorerna ersätts med sin marginalprodukt, vilket Nozick också förespråkar, så uttöms inte hela produktionsresultatet. Vilken ytterligare princip för rättvis fördelning av överskottet bör vi nu tillämpa? Någon historisk fördelning är inte aktuell i detta fall. Hur Nozick krånglar sig ur denna typ av fördelningsproblem är inte helt lätt att utrona.

Även Rawls teori om rättvisa i fördelningen diskuteras kritiskt av Nozick. Dock inleder Nozick med att lovprisa Rawls verk. Detta kan verka något besynnerligt då det är svårt att finna en större differens i statens roll än den som förespråkas av Rawls och den av Nozick. Enligt Rawls borde staten driva sin fördelningspolitik, via skatter exempelvis, så långt att de som har det sämst ställt i samhället skall få det så bra som överhuvudtaget är möjligt. Sverige är ett exempel där ytterligare skattehöjningar inte kan ge nämnvärda resurser för omfördelning. Att maximera den sämst ställdes välfärd är Rawls maximin princip (och inte som Nozick genomgående skriver – minimax princip; att minimera den bäst ställdes välfärd). I övrigt är Nozicks kritik av Rawls relevant men välkänd.

Avslutningsvis skisserar Nozick hur ett samhälle (eller flera) skulle se ut om individuella rättigheter tillfullo beaktades – Utopia. En grundtanke är att flera konkurrerande samhällen samtidigt kan existera inom ramen för den minimala staten. Detta beroende på att individer är olika – har olika värderingar om exempelvis lagars utformning. En individ väljer det samhälle som passar honom bäst. Att en dylik "koalitionsbildning" kan existera och är stabil tvivlar jag på – åtminstone

ger Nozick ingen form av "existensanalys". Argumentet mot existensen skulle vara att trots den minimala storleken på staten kan en viss omfördelning av inkomster förekomma via de skatter som måste till för att finansiera rättsväsendet. Samtidigt finns individer med olika "produktivitet" och rimligen borde de med låg produktivitet ha en fördel av att leva i ett samhälle med många högproduktiva. Därigenom skulle deras bidrag till det gemensamma minimeras. Samtidigt har de högproduktiva det motsatta incitamentet. De borde vilja bilda egna samhällen utan lågproduktiva. Allt detta kan knappast gå ihop med fritt val som är så grundläggande i Nozicks värdepremisser.

Antag till sist att vi accepterar Nozicks definition och analys av rättvisa. Vad kan vi då säga om en faktiskt rådande välfärdsfördelning, uppkommen via ett omfördelande skattesystem? Eftersom i princip varje sluttillstånd kan uppkomma genom en rättvis process och hela historien till en nu existerande fördelning är omöjlig att kartlägga har, så vitt jag kan se, Nozicks teori inget att säga om en rådande fördelning. Den minimala och rättvisa staten är och förblir en utopi.

Docent *Lars-Gunnar Svensson*
Nationalekonomiska institutionen
Lunds universitet